

Élet a börtön után

Ha jól emlékszem hazatérésem dátumára 1947. június 17-e volt.

Bár addig is sejtettem, most már személyesen is tapasztalhattam, fennmaradásukért milyen heroikus küzdelmet vívott ez a két asszony az időközben megszületett piciny gyermekkel. Pluszban még meglehetősen súlyos teherként jelentkezett az én ellátásom és a napi kosztomnak a fogházba történő bevitele. Szegény feleségem légzési zavaraival már akkor is sokat kínlódott, azután életét olyan korán be is fejeztette.

Hazakerülve, legalább rendbe hozván az évek óta elhanyagolt udvari részt, besegítve a bevásárlásoknál, valamit könnyíteni tudtam könnyűnek nem mondható életsorukon.

A kertet kedves, mindannyiunk által igen megszeretett *Nyitray Józsi* bácsi használta felesben. Majd a következő esztendőől foga én műveltem, ahogy tudtam. De kedves jó szomszédomra mindenben és mindenkor támaszkodni tudtam. Mert hát az igazság az volt, hogy semmit nem értettem a gyümölcsfák kezeléséhez. De még az elburjánzott udvar kiirtására is kölcsön kellett kérnem egy kisbaltát, mert minden kerti eszközünket, permetező géppel egyetemben ismeretlenek a villa kifosztásakor elvitték.

Keserves dolog volt, de megsegített az Isten.

Lassan-lassan beszerezve a szükséges eszközöket, megtanulva a kertészkedés minden fortélyát, ez a nyolcszáz négyszögöles kert rengeteget segített életünk folytatásában. A megtermelt gyümölcs, megfelelően feldolgozva, egész télen keresztül biztosította a szépen gyarapodó család szükségletét. A köztesként megtermelt konyhanövények, pedig könnyítettek a nyári gondokon, a hatalmas mennyiségben elültetett úgynevezett *guggonülő* étkezési tök, valamint a sütőtök a tél gondjaiba is besegítettek.

Amint, hogy úgy mondjam kipihentem a fogházi tétlenkedésem fáradalmait, megpróbáltam valami állás után nézni. Arra benn a fogházban nem gondoltam, hogy nekem, akinek Nyíregyházán, mint tisztviselőnek tudását és szorgalmát illetően igen jó híre volt, ez nehéz feladat lesz.

De nemcsak hogy nehéz feladatnak bizonyult, hanem megoldhatatlannak.

Nevem kinn volt a bírósági hirdetőtáblán: *Jogi doktor, bármilyen ügyvédi irodai munkát vállal gépirási tudással.* Akkor ez igen jól ment, lévén nagy gyakorlatom, amire a fogházban tettem szert.

Senki nem hívott.

Volt egy nagyon kedves emberem – és amit most leírok, nem elmarasztaló akar velem szemben lenni, de jellemző az akkori viszonyokra – *Zelenyánszky* András nagykereskedő. Ő volt az, aki hosszú hónapokon keresztül ragaszkodott ahhoz, hogy vasárnaponként ők küldjék az ebédet. A feleségemmel elmentünk Hozzájuk, hogy megköszönjük a kedveségüket. Bizonyos fokig félreértett, mert a második mondata az volt: „*olyan szívesen alkalmaznám a doktor urat könyvelésben, de a viszonyok ezt nem teszik lehetővé.*” Azonnal

megnyugtattam: „Zelenyánszky Úr félreértett, jövetelünk célja kizárólag a hála és köszönet kifejezésre juttatása volt.”

Másik esetem.

Elmentünk a feleségemmel az egyik ügyvédhez, valamilyen jogszabályt akartam megnézni. Amint beléptem nagy hanggal mondta: „*ha én Balla Istvánt fel tudnám venni az irodámba, hej milyen boldog volnék, de hát ezek a viszonyok...*”

Amikor láttam, hogy itt Nyíregyházán elhelyezkedésem „világhírem” miatt nem fog menni, megpróbáltam másfelé.

Feleségemnek volt Sopronban egy bíró ismerőse, aki sokat segített nekünk, amikor a város bombázásakor a romokban ott megmaradt színészládáit ide Nyíregyházára kellett eljuttatni. Én is jól ismertem, tehát bátorkodtam írni neki. Válasza negatív volt. „*Holt város, holt jogi élet, mindenütt elhelyezkedési nehézség, büntetett előéletűnek meg szinte lehetetlen.*” Általában az volt a baj, bármilyen paradoxonnak is hangzik ez most, hogy a kezdet kezdetén túl kevesen kerültünk a rácsok mögé.

A többiek azt hitték, ezzel ők is megússzák. „*Aki belekerült a csöbe, ott egye a fene, mi meg nem is ismerjük őket, így nem lesz bajunk.*” Szinte általános viselkedési formának számított, hogy: átmegegyek a másik oldalra, mielőtt megláthatna.

Itt vette kezdetét a később oly hírhedté váló „szalámi politika” ahogy állítólag a haza újkori nagy bölcse, Rákosi nevezte el.

Még a fogházba üzenetet kaptam egyik vadász barátomtól Szendy Moldován Lászlótól, aki akkor a földművelésügyi minisztérium vadászai osztályának a vezetője volt, hogy jövömet illetően ne aggódjak, egy vadászati felügyelői állás mindig rendelkezésemre fog állni. Írtam neki és arra kértem, szeretnék innen elkerülni, de ha nincs támaszpont, nem tudok elindulni. Nem akarok én felügyelő lenni, nehogy ezzel felingereljem a hangulatot, de ha valami vadőri, kutyapecéri állást tudna adni, örömmel fogadnám el.

Gyönyörű miniszteri papíron jött a válasz: „*Pistukám, igen szerény vagy, amikor legközelebb lenn járok Nyíregyházán, felkereslek.*”

Vártam, vártam, hónapokig vártam.

Egy alkalommal az akkor még szomszédságunkban lakó Milotay Gáborral beszélgettem. (Ha sötét volt az úton, mindig megállított, nappal igen félt.) Megszólal: „*a minap is jót vadásztam Moldován Lacival!*”. „*Itt járt?*” – kérdeztem. „*Igen gyakran van itt!*” – kaptam a választ.

És engem egyszer sem keresett, jegyeztem meg magamban. Így könnyű volt kellően értékelni ezt a segítséget is.

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy itt is beigazolódt az az életbölcse, hogy fix pont csak egy van, de az van és megbízható Örökké. Ez az Isten. Talán ez Ő gondviselő kegyelme járatott ezen az úton, mert alig két év múlva úgy rúgták ki Laci barátomat, hogy a lába sem érte a földet. Repültem volna Én is.)

Még egy példa

Volt valamikor egy tisztviselő társam és barátom Baur Gyurka. Felkerült a Minisztériumba. Egyik nap jön Szuhay Zoltán hozzám és mondja, hogy Pesten találkozott Gyurkával, aki aktívan szolgál még mindig. És amikor megtudta, hogy hogyan élek, azt üzeni, hogy azonnal üljek vonatra és menjek hozzá, ő elhelyez engem.

Rögtön írtam, hogy mivel odáig még nem fejlődünk, hogy a vonat ingyen vigyen, nekem pedig villamosra is csak úgy van, vagy volna pénzem, ha Anyámtól kérek, így csak akkor utazom, ha valami kész tény vagy hely van számomra. Jött is a válasz, hogy tudomásul vette, mihelyt talál valamit, értesít.

Azóta is várom ezt az értesítést. Igaz, őt is nemsokára kirúgták.

Próbálkoztam favágással.

Megérkezett Szuhay barátomhoz egy vagon fa, mondtam, olcsóbban felvágom, mint a favágók. Mire Ő: „*ha ott téged meglátnának, repülnék az ügyvédségből.*” Ugyanezt mondta, amikor gépelési tudományomat ajánlgattam. Pedig a papír néma és este hoztam volna el a leírni valókat és vagy hajnalban, vagy késő este az éj leple alatt surrantam volna vissza.

Én azt nem mondom, ezek a félelmek minden alapot nélkülöztek, de azért nem szolgáltak a magyarság nagyobb dicsőségére. „*Magyarságom*”-béli végleges kiábrándulásomat mindenesetre igen alátámasztották.

Közben azonban meg kell még emlékeznem egy kellemesnek nem mondható epizódjáról az életemnek.

Még 1947 nyarán történt, még a szakállam is meg volt, feleségemmel bementem a piacra, hogy segítsek neki. Majd elmentünk a Jósza András utcában lévő Vöröskereszt Irodába, mert akkor még kerestettük bátyámékat. Amikor déli 12 óra körül elhagytuk a Kiss Ernő utcai kereszteződést, mellettünk megállt egy autó – akkor ez elég ritka jelenség volt – és két alak szállt ki belőle. Az egész utcán egy lélek sem volt mi rajtunk és a két alakon kívül. Mindkét kezemben 1-1 csomag és beszélgetve mentünk a járdán. Amikor ezek az alakok mellénk értek, közben a kocsni motorja járt, az egyik előlről, a másik hátulról ököllel fejbevágot, majd visszaugrottak a kocsiba, miközben egyikük azt kiabálta, hogy nem adott ruhajegyet. Mindketten zsidók voltak, az egyiket megismertem, néhai Klorh Zsigmond, volt tisztviselőtársamnak fiacskája volt. Majd sietve elhajtottak.

Azt nem mondhatnám, hogy kellemesen érintett, hiszen a fogházi bántalmazásomtól eltekintve soha senki meg nem ütött. Hazajöttünk elég nyomott hangulatban, majd délután felkerestem az akkor még a Sóstói út elején lakó néhai Gál Jóska bírót barátomat, aki akkor aktívan működött Nyíregyházán, mint bíró.

Elmondtam a történeteket, hozzáfűzve azt, hogy mivel ruhajegy Magyarországon nem volt bevezetve, így az arra való hivatkozás nyilvánvalóan egy kitalált valami volt.

Jóska igen világos fejű ember volt, és jó jogász, történetesen még az ilyen és ehhez hasonló ügyek bírója is volt. Mivel feleségem azt állította, hogy Ő már korábban is látta ezt

az autót többször körülöttünk forgolódni, nyilvánvaló volt, hogy a benne ülők keresték az alkalmat. És elsősorban azt is, hogy lehetőleg ne legyenek tanúi az esetnek.

Akkor olyan világot éltünk, hogy exponált emberek, vagy olyan személyek tárgyalásainál, akiket vádba helyeztek, gyakoriak voltak a munkaszolgálatból hazatért zsidó fiatal-emberek támadásai. Sőt, a cél érdekében olykor szervezett és teherautókon szállított bandákba tömörültek. A terror brigádok megjelentek egy-egy tárgyalás színhelyén is, sokszor tetteleg is beavatkoztak a tárgyalások menetébe. De ha ez nem történt meg, jelenlétükkel és fenyegető magatartásukkal lényegesen befolyásolni tudták a bíróságot.

Különös tekintettel arra, hogy meglehetősen nyomott volt a léghő és gyávák a magyarok.

Ilyen eset volt itt Nyíregyházán is, amikor egy igen derék és jó magyar, innen *Kálmánházáról* származó csendőrtörzsőrmester ügyét tárgyalták. Megjelent itt is egy ilyen brigád, de nemsokára dolguk végezetlenül tovább álltak, mivel *Kálmánházáról* szép számú parasztleány is beérkezett. És a Városháza folyosóin, ahol a tárgyalásra várakoztak, elhangzott, hogy ha valami baja lenne a nézők és hallgatók részéről a vádlottnak, itt vér fog folyni. Így jobbnak látták sietve távozni. Amint hallottam ez a *Klorh* itt is jelen volt. Sőt egy alkalommal, amikor a Bujtos utcán ment és meglátta ezt a Józsi keresztnevű csendőrt, valamint a fogházudvarán dolgozni, bele is akart kötni, de amikor az felkapott egy rudat, sietve elment.

Az én esetemben feltűnő volt, hogy olyan alkalmas helyet kerestek, ahol mint említettem, tanú ne legyen. Ez a tény adta *Gál Jóskának* azt az ötletet, hogy e támadás mögött – mint említettem az ütéseknek nyoma sem volt – valami más indítékot keressen. És azt hiszem ezt meg is találta. Ha feljelentést teszek, az ügy hozzá fog kerülni. Tekintettel a testi sértetlenségre az akkori joggyakorlat szerint ő el fogja ítélni a tettéseket, mondjuk 50-50 forintos büntetésre, amit azok játszi könnyedséggel kifizetnek. De az esemény megtörténte bírósági iratban rögzítve lesz. Ha azután elmennek a Debrecenben még mindig működő Népbírósághoz, és ott feljelentést tesznek ellenem, mondván, hallották, amint azt mondtam a feleségemnek: „nézd ott azt a két bűdös zsidót”, nekem tanúm nincs, mert a feleség vallomása ebben az esetben nem számít. Ők pedig ketten vallják, s engem fajgyalázásért elítélnek.

Így azt a tanácsot adta, hogy most ne tegyek feljelentést, hanem várjak vele az őszi választásokig. Ha annak eredménye a mi szempontunkból kedvező lesz, még az ügy nem évült el, ha pedig kedvezőtlen, az eset nincs írásban rögzítve, és ha ebben az esetben tennének ezek az alakok feljelentést, egyszerűen tagadjam le. És akkor már lényegesen nehezebb helyzetben lesznek.

Röviden: ne adjak tápot az esetleges feljelentésnek!

Így is történt, és ma is úgy érzem, hogy igen jó, hogy így történt.

Mert nem sokkal ezen eset után, véletlenül összefutottam ugyancsak a piacon az egyik ügyészségen szolgálatot teljesítő gépírónövel. Aki a *Bodonyi* ügyész gépírója volt és ott volt a hivatalban, amikor néhány zsidó feljött *Bodonyihoz* azzal: „*Marcikám, tegyél már valamit, mert az mégis túrhetetlen, hogy ez a Balla itt járkaljon a város utcáin, szabadon.*” Mire

a *Marcika* azt felelte: „*nézzétek, már leültettem két évre semmiért, ha nem tesz semmit, nem tudok ürügyet találni. Ha azonban valamit csinál, azonnal lefogatom.*”

Nagy valószínűség, hogy erre a tanácsra történt a provokáció. Nem volt más választásom, mint igyekeztem napvilágnál mennél kevesebbet a városban járni. Viszont a még akkor is a városi Vágóhídon ügyködő *Mikecz Kálmán* barátunkat megkértem, hogy kétszítsen nekem egy bikacsököt. És amit szürkületi sétáimon magamhoz véve úgy mentem be a városba, ha valaki megtámad, keményen visszavágok és a sötétség leplét felhasználva, eltűnök a tett helyéről.

Istennek legyen hála érte, erre sor nem került.

És tudtommal lassan, lassan elcsitultak a hullámok.

Még egy alkalommal történt, hogy néhai *Fazekas Laci* városi mérnök, volt tisztviselő társam keresett fel feleségével a lakásomon és említette, hogy egyik volt iskolatársa, előttem ismeretlen zsidó orvos azt mondta neki, hogy lépéseket fog tenni letartóztatásom irányában. Azt nem tudom, hogy ez csak egy üres fenyegetés volt, vagy valóban tett is lépéseket, isten kegyelméből eredménytelenül.

Én mindenestre felkerestem *Dr. Veres Lajost*, aki akkor a Törvényszék elnöke és a Kommunista Párt fejes embere volt – később lebukott és leminősítve Egerbe helyezték át tanácsvezetőnek, ahol hamarosan meg is halt. Mivel ez a *Veres Lajos* a bátyámnak 8 éven át osztálytársa volt és sokat megfordult nálunk, így ifjúkori ismerősöm volt. Hozzá mentem el elmondva e hallott hírt, és azt kérdeztem tőle, úgy is, mint bírótól, és úgy is, mint „*pártmuftitól*”, hogy mondja meg, mi a teendőm. Ki *nem engednek az országból, máshol lakni nem tudok, mert még a villamosra sincs pénzem, élnem meg akaratomon kívül is, de kénytelen vagyok.* Ő kenetteljesen azt mondta: „*mi elítélünk, te azt letöltötted, így senkinek nincs joga veled szemben eljárni. Ha bármi történik, értesítetek, és intézkedni fogok.*”

Így legalább szegény anyámnak és feleségemnek volt valami kis nyugtot adó támasza. De erre sem került sor.

*

Még egy kis, de jellemző epizód ebből a „szép” időkből.

A szomszédos *Bencs* villa ez alatt a keserű négy évtized alatt számos lakót látott. Kezdődött szomorú sorsa vagy *hét, jobbára proletár család* lakásaként, mely körülmény a ház beosztásánál és építésénél fogva élénk vitákra adott lehetőséget a lakók között. Hogy a hatalom oldalán állók, vagy e kellemesnek nem mondható helyzetben élőknek fogyott-e el hamarabb a türelme, azt nem tudom, de valamikor úgy 47 végén, 48 elején elrepültek ezek a vándormadarak, és az épület üresen állt.

Viszont éjszakánként zajok, és pedig bontási zajok szűrődtek ki az épületből. Átmenni nem mertem, nehogy ezen az alapon az ott támadt hiányokat nyakamba varrják. Mivel akkor még az épület tulajdonosa báró *Molnár Viktor* volt, úgy éreztem, szomszédi kötelességem ezekről az éjszakai látogatásokról őt tájékoztatnom. Akkor a Kölcsey utcában

még tulajdonát képező házban lakott. Fűtetlen szobában, ágyában alaposan felöltözve, bizonytalan színű és állagú ruhadarabok között találtam a barátot.

Soha nem voltam arisztokrata rajongó, de gyűlölő sem. Történelmi neveket viselő családok magyarságukkal beírták nevüket történelmünkbe: Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Batthyányi Lajos, Rákócziak, Bethlenek, Bánffyok, stb. stb., sorolhatnám oldalszámra a neveket. És voltak közöttük olyanok is, akik szégyent hoztak származásukra, mert mondjuk, elfelejtették a legegységüket, hogy a rang kötelez.

Amikor elmondtam jövetelem okát, *Molnár Viktor* megköszönte, de közölte velem, hogy ő sem mer ugyan ilyen megfontolásoktól vezetettve bemenni villájába. *De ha már ilyen kedves voltam, tetézzem ezt még azzal, hogy menjek fel a Városházára, és ott az illetékeseknek mondjam el ezt.*

Bár nem szívesen léptem és lépek be a múlt miatt ebbe az épületbe, de megtettem.

Akkor még éltek a régi címek, így a h. Polgármester „kollégámat” kerestem meg. Nevére nem emlékszem, de úgy tudom, valahonnan *Kisvárdáról*, vagy környékéről került be falusi szolgálati helyről. Neki is elmondtam mondókámat, ő is köszönte, de ő is közölte, hogy ő sem mer bemenni.

Hát így álltunk az úr színe előtt. Fosztogattak, fosztogattak, szabadon, mert mindenki félt. Majd egy szép napon új szomszédokat kaptunk.

Valamilyen partizán iskolát, akik itt laktak és szörnyű hévvel, és fegyverrel gyakorlattoztak éjjel és nappal, miközben silbak állt a kapu előtt és minden hazajövetelünkkor, ha beköszöntött az este, hatalmas „állj!” -t kaptunk, és csak akkor kaptuk meg a felmentő „mehet-et,” amikor közöltük, hogy a szomszéd óhajt hazamenni.

Felejthetetlen idők voltak ezek is.

Majd egy szép és kora márciusi hajnalon, ahogy jöttek, úgy el is tűntek. *Horváthné, Komjáthy Sári* kedves utcabeli lakos szerint állítólag a jugó rádió nem sokkal ez után bemondta, hogy a nyíregyházi *Bencs villában* kiképzett partizánokat elintézték és kinyírták. Igaz volt-e? Ma sem tudom.

Ismét szomszéd nélkül maradtunk.

Majd *iparostanoncok* érkeztek. Igazgatójuk, ahogy ő közölte velem tisztas asztalos segéd volt Nyírbátorban, ahonnan ide emelték intézeti igazgatónak. Bizony nemcsak a könyveléssel, de az összeadással is hadi lábon állt. Ezért történhetett az meg, hogy egy kora reggeli órában látogatásával tisztelt meg és megkérdezte, nem segítenék-e neki havonta kétszer zárlatot készítettem, de úgy, hogy sötétedés után hozta el könyveit. És ugyanilyen időben vitte is el, mondván, hogy a megyénél figyelmeztették, hogy szomszédjával – már, mint velem – ne érintkezzen. Viszont semmi könyvelési segítséget nem kapott. E tagra is jellemző, hogy évek múlva *Anca* leányom egyik iskolai értekezletére én mentem el, ahol egy ismerős arcot véltem látni, aki azzal tűnt fel, hogy minden irányban igyekezett nézdegélni, csak felém nem. Leányomtól tudtam meg, hogy e férfi iskolatársának apja, akkor már újságíró volt. E munkaköréből kifolyólag nem kérte segítségemet.

De miért került az ismeretséget, hiszen én csak jót tettem vele?

Vagy éppen ezért?

No, de volt egy jócskekedete is.

1948 Karácsonya előtt egyik éjszaka megszólalt a csengő. A „csengőfrász” korát éltük. Így sietve felöltöztem, fényt nem gyújtva vártuk az esetleges ajtózörgetést, hogy ha lehetőségem nyílik arra, hogy egy másik ajtón megpróbáljak kimenni a kertbe, és azon keresztül eltűnni az erdőbe, ezt megpróbáljam. Hiszen a börtönben eltöltött 25 hónap elég volt az ülésből. De nem történt semmi.

Virradni kezdett, mikor óvatosan kimerészkedtem az udvarra, hol is megállapítottam, hogy a ház és az út közötti kertrészben lévő, a 44-es események során sorba lekopasztott fenyőfáink egyikén, a fenyő tulajdonságának megfelelően utónövesztett és karácsonyfának különösen abban a karácsonyfa szegény időben megfelelő kis korona a földön hever.

Nem tudtam mire vélni a dolgot.

Majd amikor reggel az utcát separtem, jött a szomszéd és közölte velem, hogy este mozielőadásról jövet észrevette, hogy valaki fenn van a fán, és azt fűrészezi. Rákiáltott, mire az leugrott a fáról és elszaladt az *Ószőlő* utca felé, a korona pedig, amit akkorra már átfűrészelt, leesett. Ő pedig becsengetett, nehogy a tolvaj visszajöjjön és elvigye a levágott farészt. Így kaptam valami térítést könyvelői munkámért. Nagy örömmel mentem be a ház asszonyaihoz és közöltem, hogy kár volt az ijedelemért, hiszen csak egy derék tolvaj volt a csengetés okozója. Ma én is megmosolygom e történetet, amikor most leírtam, de akkor? Ilyen időket éltünk, e derék rendszer, a „felszabadulás” jóvoltából.

Van még egy épületes történetem a kertben lévő fenyőkkel kapcsolatban.

Valamikor, amíg hátul megvolt a gyümölcsös, itt elől díszkert volt, virágokkal és díszfákkal. Volt itt vagy nyolc-tíz fenyő, két vadgesztenye, két kanadai nyárfa, és természetesen díszbokrok, jázmin, orgona, japánbír stb. A fenyőket 1944-45 telén, amikor a villa üresen állt, sorban megcsönkítették, így nem igen lehetett díszfáknak nevezni. A rendszer, nyilván attól a szándéktól vezetettve, hogy megpróbálja a karácsonyi gondolatot kiirtani a magyarokból, nem gondoskodott a szokásos karácsonyfa ellátásról. Ez évekig volt szokásban, így még a fenyőgallyaknak is a karácsonyi időkben nagy értékük volt. Mivel ezek a fák megcsönkített állapotukban nem szolgáltak a kertnek díszül, de még pénzre is szükségünk volt, a *Mariska* néném szőlőjét abban az időben kezelő öreg *Morauszki* bácsi veje, bizonyos Máté nevezetű fiatalember egy alkalommal valami küldetésben itt járván, kérdezte, hogy nem akarom-e eladni a piacon ezeket a fenyőgallyakat? Mondtam, hogy igen, és a fák is kivágásra fognak kerülni, lévén igen nagy tűzifa hiányunk is. Ki is vágtuk nemcsak a fenyőket, de a nyárfákat is. (És több mint két éven át egy kis szén hozzáadásával fűteni tudtunk egy helyiséget, ahol lakott télvíz idején az egész család, sőt a főzéshez is tüzelőt nyújtottak.)

A gallyakért viszont szép pénzt lehetett elérni, *Máté* pedig vállalta, hogy beviszi kis kézi kocsin a piacra és bizonyos díjért, ott eladja.

Kapva kaptam az alkalmon, így legalább egy kis karácsonyi „kiszegítéshez” gondoltam jutni. Legallyaztam a fenyőket, Máté kora reggel eljött, felpakoltunk és elvitte a piacra az-

zal, hogy amikor eladja, eljön elszámolni. Eltávozása után azonban nemsokára visszajött azzal, hogy le sem tudott a piacon pakolni, mert odajött egy rendőr és igazoltatta. Mivel semmi írás nem volt nála, bevittette vele az ágakat a rendőrségre azzal, hogy mivel az a gyanú, hogy a fenyő lopott, hívja be annak gazdáját.

„Semmi baj” – mondtam, – „menjünk be a rendőrségre”. Így is történt.

Eljutottam az illetékeshez, elmondtam, hogy a megbízásunkból árulja Máté a fákat, helyesebben a gallyakat, így azok nem lopottak és kértem a visszaadásukat. A fenyőgallyak azonban akkorra már sehol nem voltak. A rendőrök maguk között szétszótották. Fizetni ugyan elfelejtettek, de az üres kis kézikocsit visszakaptuk és örültünk, hogy minden nagyobb baj nélkül kerültünk ki az utcára. Jellemző a viszonyokra. S talán nem lehet azon csodálkozni, hogy az eset óta nincs valami jó véleményem a rendőrségről.

*

Életünk könnyűnek nem volt mondható.

Minden igyekezetem dacára sehol állást nem sikerült kapnom.

A nagyság átka. Világhírem ugyan csak addig terjedt, amíg a falu tornya látszik, de ezt a falut viszont elhagyni nem tudtam. Hiszen itt volt fedél a fejünk felett, szabadulásomat követő évben már én munkáltam a kertet, az is hozott valami segítséget az élelmezésünk terén.

Több alkalommal a Mariska nénémától kapott biciklin kimentem a tanyára az I. Mandára, anyámnak ott érintetlenül hagytak 12 holdat, amit a régi bérlők a Siska testvérek használtak. Bérfizetésre nem voltak kötelezhetőek, ez akkor általános szokás volt, szerencsétlen honunkban, így ki kellett belőlük boksolni némi segítséget ellátásunk megkönnyítésére. Azt nem mondhatom, hogy könnyen ment.

A Siska testvérek vagy 25 éven át, állandó bérlői voltak a régi *Bencs* tanyának, ami 70 hold volt, de a nagyobbik része akkorra már *Szobor Pali* bátyám tulajdonát képezte. Tőle nyomban elvették az egész földjét, a rajta lévő tanyaépületeket, hogy azokat azután a juttatott azonnal lebontassa és eladja. Akkor még talán attól tartva, hogy nem fog e világ hosszan tartani, és ha vissza kell adni a korábbi tulajdonosának, legalább valami hasznát is lássa a megajándékozott.

Az a szellem, ami eluralkodott itt, önmagából termelte a hitványnál hitványabb embereket. És lélekromboló munkájának bőséges termését van lehetősége a ma élőknek is saját bőrén keresztül érezni.

Végeredményben azonban sikerült három ízben 1-1 olyan 120 kg-os sertést kapnom a tanya használatának fejében *Siskáéktól*, és úgy tetszésük szerint hébe-hóba kenyér és főzölisztet hoztak be. Akkor ez igen nagy szó volt, hiszen évekkel a háború befejezése után is még például kenyérért sorba kellett állnunk, hogy a húsféléről ne is beszéljek. Ezek a mindennapi életben annyira nélkülözhetetlen dolgok szinte kötelezővé tették számomra az itt maradást, ezzel viszont együtt járt „nagyságom” minden terhe.

Erre még egy jellemző példát tudok elmondani:

Egy alkalommal – akkor még nem jutottunk el a Rákosi kor „áldásos tevékenységéhez”, működtek a régi bankok, közöttük a Nemzeti Hitelintézet nyíregyházi fiókja, aminek vezetője régi kedves ismerősöm és *Sóstói úti földim, Báthori Pista bácsi*, mint igazgató volt – segíteni akart rajtam, azért magához hívatott.

Elmonda, hogy neki fatelepük van, ahol rendelkezésemre bocsátanának egy benzin üzemű favágó gépet, ennek használatáért fizetnem nem kellene, és a hasáb és vágott fa közötti árkülönbség volna a keresetem. Nem volna kötött munkaidőm, csak annyi a kötelességem, hogy a telepnek mindig legyen felfűrészelt fája. Örömmel kaptam rajta, és mint mindenhez, itt is kellett a Szakszervezetek hozzájárulása.

Elmentem. Ott közölték, hogy céljuk az, hogy az eddigi szellemi dolgozók legyenek fizikai dolgozók és megfordítva. Milyen hatalmas bölcsesség. „*No, akkor jó úton járok*”, jegyeztem meg, - „*mert hát a favágás semmi esetre nem nevezhető szellemi munkának*”. Mint egy öntudatos favágóhoz illik, úgy lépkedtem haza. Útközben találkoztam *Vajda Emil* öreg barátommal, aki akkor még a Szociáldemokrata Párt egyik főfunkciósa volt. Itt lakott a Sóstói út elején, így gyalog jöttünk haza. Kérdésére, hogy van-e már valami állásom, nagy büszkén mondtam, hogy *még ugyan nincs, de hétfőtől már hivatásos favágó leszek.* Mire megjegyezte, hogy igen naiv ember vagyok, mert napjainkban az a szokás, hogy: *mást mondanak szemben, és mást írnak le a papírra.*

Neki lett igaza.

Másnap hívatott *Báthori* és megmutatta a szakszervezeti levelet: „alkalmaztatásomhoz nem járulnak hozzá, mivel fertőzni fogom a telep munkásait.”

Ezek után feladtam annak reményét, hogy valahol is itt munkát kapok. Nem is mentem többé semerre, de rábízta magam az Isten gondviselő kegyelmére. És nem csalódtam.

Életem második és egyben utolsó munkahelye

A legjobb időben, amikor már Rákosi rendszere dúlt az országban, és emlegették, hogy akinek nincs munkakönyve és állandó jellegű foglalkozása, elviszik kényszermunkára, bányákba, egy alkalommal bemenvén az Egyházhoz látogatóba, az ott dolgozó *Szokol Miska*, volt nyírszölői főjegyző, akivel akkor még csak igen felületes ismeretségbe voltam, megkérdezte, hogy *nem akarnék-e az egyház tanyasi pénzbeszédője lenni?*

Örömmel vállaltam, miután megnéztem az egyház adókönyveit és láttam, hogy nincs kimunkálva ez a munkakör. Ha alaposan nekiveselkedek, lehet itt megélhetést találni.

A város területe 45 ezer katasztrális hold volt, vagy negyvenegynéhány tanyabokorral, benne az egyházat szerető parasztsággal. És addig nem volt olyan pénzbeszédője az egyháznak, aki e munkakört, mint főállást töltötte be. Akadtak tanyasi paraszt emberek, akik, amikor más dolguk nem volt, el-elmentek adót begyűjteni, de ezt komoly munkának nem igen lehet nevezni.

Elvállaltam.

A papok, – el kell mondani őszintén – nem nagyon örültek. Félelmüknek volt is bizonyos alapja. Ők is az üldözöttek oldalán álltak, félték tehát a rendszertől, hogy egy ilyen börtönviselt embert alkalmaznak.

De félték a parasztságtól is, hiszen több mint négy éven át, mint közellátási vezető, a parasztsággal szemben nem a legszimpatikusabb feladatot teljesítettem. Beszolgáltatás, a kötött gazdálkodás minden nehézsége stb. stb., okkal támasztottak ebbéli munkámmal szemben aggályt. Az élet azonban mindenre rácsáfolt. A parasztság megértő volt, talán egy olyan valaki akadt egész munkám során, aki nem akart fizetni nekem, mivel annak idején véleménye szerint a tehenét elvittem. Tudomásom szerint azonban azután sem fizetett.

A rendszer pedig?

Akit az Isten nagyon meg akar verni, azt ostobasággal sújtja. Erre kitűnő példa volt egyházi működésem. A fatelep munkásait aggódóan féltették megrontó szellememtől. Lehettek talán tizen. Itt viszont éves viszonylatban testvérek között is minimum tizenötezer emberrel érintkeztem napi rendszerességgel. Ezeket nem rontom meg?

Életemnek erről a 28 esztendejéről nincs sok mondanivalóm.

Mivel fizetésem nem volt, az inkasszált összeg után százalékot kaptam. És pedig a tanyán begyűjtött egyházfenntartói járulék után 18%-ot, mivel a tanyajárás üzemi költségeit is viseltem. *(Kezdetben, 5 évig, amikor kerékpárral közlekedtem, annak javítása, gumikkal való ellátása stb., majd amikor fivérem jóvoltából 1956 nyarán egy nyugatnémet gyártmányú Sax motorral futó kis Moped került tulajdonomba, annak üzemanyagköltsége, javítási, karbantartási költsége engem terhelte.)*

Városi inkasszó után 15% járt. Munkámba senki nem szólt bele. Akkor mentem és oda, amikor akartam, illetve – és ez elsősorban is a tanyasi kijáráásokra vonatkozik – amikor az időjárás engedte.

Figyelemmel kellett arra is lennem, hogy régi szokás szerint Nyíregyházán, szerdán és szombaton heti piac, állatvásár volt, így ilyenkor nem volt érdemes kimenni a tanyákra, hiszen a tanyavilág népe zömmel e piacokat járta.

Ezekben a „holt napokban” jártam a város VI. lelkészi körzetéhez tartozó *(Joób Olivér lelkészi körzete)* városrészt, melynek egyik határa a Debreceni utca nyugati oldala volt és tartott a Bethlen utca páros oldaláig.

A tanyavilág, előbb ha jól emlékszem négy, majd öt, végül hat lelkészi körzetre volt osztva.

Azokat kezdetben egy *Kerekréti* nevezetű volt csendőrrel ketten jártuk, majd amikor talán két-három év múlva *Kerekréti* lemondott állásáról, attól az időponttól az egész tanyavilágot egyedül jártam. Ez alatt a *régi nyíregyházi határt* kell érteni, tehát a kálmánházi határtól a hajdudorogi határig, illetve a mai önállósított *Nagycerkesz, Királytelek* (ma Nyírtelek), *Görögszállás* (régén Varjúlapos), a várost körül ölelő *Pázsitok*, (régén Alsó és Felső pázsit), valamint az IV-ig római számokkal jelzett *Örökösföldek*, valamint az *Új és Ó Kisteleki szőlők* is beletartoztak munkaterületemhez. Összesen úgy kerekken 45 ezer katasztrális holdra tehető e terület.

Mivel tanyavilágunkat zömmel az Egyházát szerető és ahhoz hűséges szlovák eredetű és amint itt hívták „tirpákok” lakták és mivel nem végrehajtottam, így munkám, ami a pénzbeszedést illeti, nem volt nehéz. Sehol nem kellett az emberek rosszindulatával megküzdeni, állásomat sem irigyelte senki, ami különösen abban a világban igen nagy szó volt, tulajdonképpen nem volt főnököm, így munkakörömet minden zökkenő nélkül tudtam betölteni.

Amikor 1951. február 21-én szolgálatba léptem, még a városi körzetet *Dr. Kubassy Tamásné született Mibler Sári járta*, majd néhány év múlva nekem adta át. Nem vitás, hogy jó fizikai adottság kellett e munkakör betöltéséhez. Szeretni kellett a Természetet, annak minden megnyilvánulásában. Így igen nagy hasznát vettem korábbi sportszeretemnek, e szeretet rendszeres és kemény gyakorlásának, valamint a kora gyermekségemtől bennem élő és rendkívül eleven természetszeretetemnek.

Hiszen mind a mai napig minden évszak szépségét élvezni tudom, legyen bár hóvihar, vagy kemény fagy, szél vagy eső, ha valaki természetrajongó, ezekben a változásokban mindig tud szépséget találni. Segített munkámban az is, hogy nem feküdt rám az alkonyatban, vagy estébe nyúló kinn járásom alkalmával a tanyavilág elhagyatottsága, csendessége, besötétedése, hiszen kora gyermekségemtől a sóstói erdő nyújtott magányban nagyon szerettem kóborolni.

Így azt mondhatom, e foglalkozásom testemre szabott volt.

Azt viszont nem mondhatom, hogy könnyen indult.

Mivel gyalog nem mehettem, Mariska nénemtől kaptam egy öreg kerékpárt, még Ő vett rá külső gumikat is, tudván, hogy arra sincs pénzem.

Első utam egyike a *Kordován* bokorba vezetett. A kezdet kezdetén bizony egy-egy tanya-bokornak a meglátogatása egy teljes napot vett igénybe. Meg kellett hogy ismerjem az embereket, velük magamat is megismertetni, de megtudni azt is, hogy magát a tanyaépületet honnan tudom a legjobban megközelíteni. A tanyavilágban szép számmal élő kutyáknál – melyek nem voltak békés természetűeknek mondhatók, és ez természetes is, hiszen az idegennel szemben táplált ellenséges indulatuk miatt tartják őket – be kellett dolgozni magam.

Így bizony e *Kordován* bokori első alkalommal történő látogatásom 3 forint néhány filléres bevételt eredményezett, de hogy valami örömöm is legyen, az akkor még ott lakó *Barta Pali* bácsi egyik kutyája kiharapta kerékpárom vadonatúj gumiját. Mint járatlan kerékpárosnak nem volt semmi javító eszköze, úgy, hogy onnan vagy jó 8 km-ről be kellett lakásomig tolni a kerékpárt.

Megboldogult feleségem első mondata az volt, hogy ezt nem érdemes tovább folytatni. E véleményének kialakításában azt hiszem döntő szerepe volt kinézésemnek. Már olvadni kezdett a föld, így kellemesen ragadt is, ami nem könnyítette meg hazatérésemet. De én bíztam benne, hogy ha a kezdeti nehézségeken túl jutok, meg fogom találni számításomat. Igazam lett.

Már a második látogatásom könnyebb volt.

Majd amikor megismertek, egy-egy kimenetelem során 3-4 tanyabokrot is le tudtam látogatni, ami mindig biztosította a napszámomat. Egyik ötletem volt, hogy úgy a Nagy-

templomi, mint a tanyai istentiszteletek során a szolgáló papok kihirdették az általam összeállított és az elkövetkező hétre szóló munkaprogramomat, így értesült a jelenlévő hívők serege arról, hogy mikor megyek hozzájuk. Ha nem is voltak otthon, a szomszédok útján adományait eljuttatták hozzám.

Amikor megkezdtem munkakörömet, még az egyházi gondnoki hivatal által a hívők vagyoni viszonyait figyelembe véve, egyházadó kivetés történt.

A múlt világban az egyházadónak közadók módján történő behajtásához az állami és városi adóapparátus hatósági segítséget nyújtott. Nekem akkor sem tetszett ez, mert igen sok esetben láttam, hogy az adóhivatalok jó, vagy rossz indulatuktól vezetettve, ha valaki árverés alá került, első helyen egyházadó tartozását tüntették fel. Így úgy nézett ki, hogy az árverést szenvedett elsősorban egyházadó tartozásáért került ebbe a helyzetbe. Igen sok esetben, igen rossz vért szült.

Az oroszok kreálta állam az első pillanattól nem nyújtotta ezt a hatósági támogatást. Ez is hozzátartozott az eredeti célkitűzéséhez, azaz: az egyházak felszámolásához. De ekkor még, mint mondtam, adókiivetés volt, és az első egy-két esztendőben mindig azzal kezdődött munkám, hogy kikézbécsittem a hivatal által kiállított egyházadó ívet. Elég sok kifogás hangzott el ezen ívekkel szemben, és igencsak érvényesült az emberek nagy többségében dúló önzés, elégedetlenség. „*Annak mennyivel jobb a földje, és mégsem fizet annyit, mint én*”, és ehhez hasonló kijelentések sora hangzott el.

Számomra igen nagy örömet jelentett az, amikor az államhatalom kinyilvánította, hogy adót csak neki van joga kivetni, az egyház legfeljebb *önkéntes egyházfenntartói járulékot* kérhet és fogadhat el.

Sokan aggódtak, az egyházak sorsa felett, de Isten itt is, és ez alkalommal is alaposan rácáfolt az emberi aggódásokra. Az önkéntes felajánlási rendszer bevezetése többet hozott az egyház konyhájára, és megszűnt minden ebből fakadó torzsalkodás. Ez is nagyban könnyítette munkámat. Mindenfelé örömmel láttak és igen sok esetben előfordult, hogy ha már régebben nem jártam azon a vidéken, és véletlenül a városban, vagy a piacon találkoztam ott lakó hívekkel, számon kérték, hogy miért nem voltam, mikor megyek stb.

Így nyugodt lélekkel állíthatom, az Egyház szolgálatában eltöltött 28 esztendőm zavartalan volt, ami a híveket illeti, de zavartalan volt az akkori parochus lelkészeket illetően is. Megörökítem nevüket: I-es körzet: *Balczó András*, majd halála után *Megyer Lajos*, II-ik körzet: *Rözse István*, halála után *Tarján Béla*, III-ik körzet: *Endreffy Zoltán*, IV-ik körzet: *Joób Olivér*, V-ik körzet: *Szabó Vilmos*, a VI-ik körzet: *Benkőczy Dániel*. Bár az utóbbi körzet már bizonyos állami beavatkozás eredményeként alakult ki, mert eredetileg csak négy körzete volt az egyháznak, de az említett papok belesimultak a nyíregyházi Egyházközség hagyományos életébe. Ha volt is apróbb torzsalkodás, a nagy összhang zavartalan volt.

Még az 1956-os év őszének jelentős napjaiban is. Ezen összetartásnak volt eredménye, hogy mikor a megalakult új irányzat felkérésére a Nyíregyházi Rádióban *Joób Olivér*, mint igazgató lelkész imát mondott, majd amikor a megtorlás idején ezért felelősség-

re akarták vonni, az Egyház teljes lelkesi kara példamutató egységben állt ki mellette mondván, „*ha Joób bűnös, akkor mi mindannyian bűnösök vagyunk*”, így ezt nem követte megtorlás, még rendőri felügyelet alá helyezés sem.

Időközben azonban megváltozott az egész *Magyarországi Evangélikus Egyház* élete.

Már az is állami beavatkozásra történt, hogy az addigi négy püspöki körzet két püspökségre lett összevonva: északi és déli kerületre, majd e két kerület érdemes püspökét helyükről kitúrva (*Turóczy Zoltán* és *Ordass Lajos*) a rendszerhez alkalmazkodó és általuk kinevezett emberekkel pótolták. (Nevüket nem tartom érdemesnek leírni.)

Az új vezetésnek azonnal szemet szúrta, hogy itt Nyíregyházán, – amely város mindig az egyik legnagyobb evangélikus település volt, – milyen összetartók a papok.

És ezért, – ma már ezt meggyőződéssel írom le, – addig mesterkedtek, amíg az egyháznak még ma is élő rossz szelleme, *Káldy Zoltán*, a jelenlegi Déli püspökséget bitorló papja meg tudta valósítani sátáni tervét, és éket tolt az eddig zavartalan egységben dolgozó hat parochus lelkész közé a nyíregyházi Gyülekezetünkben. A kiszemelt áldozat *Joób Olivér lelkész* volt, aki sokat támadt életét – ezen ördögi machináció eredményeként – száműzetésének helyén, Ostffyasszonyfán tragikus körülmények között fejezte be.

Egy igaz ember

Joób Olivér az 1934-es esztendő utolsó napjaiban került Nyíregyházára. Első beosztása *Dr. Geduly Henrik* a tiszai kerület püspöke mellett volt, mint püspöki titkár. Ideérkezésének pontos napjára nem emlékszem, de megbízható alapul szolgál annak meghatározásában és rögzítésében az a tény, hogy még *Bencs Kálmán* nagybátyámat, a város akkori polgármesterét és a nyíregyházi Egyházközség felügyelőjét látta ravatalán. *Bencs Kálmán* pedig 1934. december 27-én halt meg.

Joób Olivér ideérkezésének szinte első percétől kezdve figyelemreméltó szerepet töltött be a nyíregyházi gyülekezet életében. Jellemzésére nem tudok jobb meghatározást találni, mint azt, hogy „*úrripap*” volt.

Tudom, hogy ez a jelző, különösen napjainkban, nem a legjobb csengésnek örvend. (Mármint maga az a jelzői meghatározás, hogy úriember, úri gondolkodású valaki, úri jellem stb. stb.)

Hazánkban sajnálatos módon „osztály” jelleget nyert.

A mindennapi használatban egy olyan osztályhoz való tartozást jelent, ami a napjainkban eluralkodó pejoratív meghatározása egy társadalmi rétegnek. Gyakori a használata a sajtóban, rádióban, televízióban. Sőt: az „*Úri-Magyarország*” emlegetés is szinte mindennapos. Engem ugyan inkább mosolyra fakaszt, amikor ezt hallom. Gondolatban helyeslőleg bólintok is magamban, mivel az a régi Magyarország minden hibájával valóban úri-Magyarország volt. Vagy talán még pontosabban kifejezve magam: „*az urak Magyarországa*.” Volt. Hiszen itt nemcsak az arisztokráciához vagy a „nadrágos” emberekhez tartozók voltak megszólításukban is „urak”, de úr volt, hogy csak úgy kapásból soroljam fel: a mozdonyvezető, a kalauz, az iparosmester, de azoknak segédjei is, és sorolhatnám

még hosszan. Ezzel szemben pedig, ha maliciózus kívánok lenni, a mai Magyarországot inkább a „rabszolgák” országának lehetne nevezni.

Joób Olivér itteni szolgálatával paptársai között is egyedüli helyet vívott ki magának. Anélkül, hogy ma már ugyancsak néhai paptársainak emlékét kívánnám megmenteni, hiszen ha gondolatomban végig futok ködbe vesző alakjaikon, – *Balczó András, Rózse István, Tárján Béla egytől egyik kimagasló helyet foglal el emlékezetemben*, – de mégis tárgyilagosan ítélve le kell szegezennem, hogy a *Joób Olivér* által elért helyet az egész nyíregyházi Gyülekezetet figyelembe véve, egyikük sem közelíti meg.

E megállapításomat alátámasztja az a tény, hogy 28 esztendeig látogattam rendszeresen, napról napra az egész itteni hívek seregét, így meglehetősen széleskörű áttekintést tudtam szerezni ezen a téren is. Ennek tudatában ismétlem meg azt a megállapításomat, hogy *Joób Olivér* egészen kimagasló helyet foglalt el magának a Gyülekezet tagjainak szívében.

Ezért volt az, hogy a papi körzetektől függetlenül fontosabb családi eseményekhez, esküvő, keresztelés, temetés stb. a legtöbbször Őt hívták. Köszönhette ezt talán annak is, hogy rendkívül megnyerő modorban tudott mindenkivel beszélgetni, érdeklődési köre mindenre és mindenkire, minden felekezeti elfogultság nélkül kiterjedt. És ez az érdeklődés valahonnan a belsejéből fakadt, így nélkülözött minden mesterkéeltséget.

Ahogy e sorokat kopogom az imént leírtak igazolására egy emlékem lép elé.

Évtizedekkel ezelőtt, egyik kórházi ápolásom során a mellettem lévő kórtermi ágyban egy Fábíán nevű, bádigos mester feküdt, aki nem evangélikus volt. Amikor *Olivér* bejött látogatásomra, szomszédom kitörő lelkesedéssel fogadta. *Joób* távozása után megkérdeztem, hogy honnan ismeri ilyen jól a nagytiszteletű urat.

A következő történetet mesélte el:

Mint kisgyerek valahol a Borbányán lakott és kinn az utcán társaival játszadózva üvegszilánkba lépett, ami súlyos sebet okozott. Arra jött *Joób* biciklin, zsebkendőjével ideiglenes kötést tett az erősen vérző sebre, majd feltéve a bicikli csomagtartójára, bekarikázott vele az Erzsébet kórházba, ahol a gyerek megfelelő orvosi ellátásba részesült, majd véve neki egy zacskó savanyúcukrot, biciklin hazavitte a gyereket szüleikhez. A szülők csak akkor szereztek tudomást gyermekük sérüléséről. „*Hát el lehet ezt felejteni?*” – tette fel nekem a kérdést ágyoszomszédom.

Hát el lehet?

De az is igen jellemző volt Rá, hogy egyetlen lelkész volt, aki arra kért: ha tanyai, vagy városi látogatásaim során valamelyik családnál valami rendkívülit tapasztalok, arról Őt értesítem. Ennek során előfordult, hogy egyik tanyai látogatásom során megtudtam, egyik család gyermeke gyümölcszedés közepette leesett a fáról, törést szenvedett és a mentőknek kellett kórházba szállítani. Végezve aznapi munkámmal, haza indultam, úgy, hogy útba ejtettem *Joób Báthori* utcai lakását, és bekopogtam az ablakon, hogy az eseményről tájékoztassam. Legnagyobb meglepetésemre, az ablakhoz jövő *Olivér* barátom közölte velem, tud az esetről, már kinn is volt a kórházban, meglátogatta a gyereket és

miután beszélt az illető orvossal, a jelenlévő szülőket is megnyugtatta. „*Te valami kém-szolgálatot tartasz fenn, hogy ilyen hamar értesülsz az eseményekről?*” -kérdeztem. Mire Ő: „*a szomszédék lánya jött be munkahelyére és értesített a balesetről.*”

Talán e két példa, amit számtalannal tudnék kiegészíteni, jellemzi, hogy vallásfelekezetre tekintet nélkül itt Nyíregyházán miért volt olyan közszeretetten.

Ez a mivolta indokolta, hogy a rendszer igyekezett kiemeltetni innen, hiszen egy ilyen kapocs csak erősíti, és nem gyengíti a hívek és az Egyház viszonyát.

És erre a kiemelési munkára sajnos készséges segítő kezet talált az egyház vezetőségében is.

Számtalanszor jelentették fel mondvacsinált ürügyekkel és kértek ellene vizsgálatot.

Így történt az 1969 tavaszán is.

A közvéleményt mindig foglalkoztatta az úgynevezett „*Hat napos háború*” Izrael és az arabok között, amikor az egyik vasárnapi Igehirdetés alapjául kirendelt bibliai rész Izraellel foglalkozott.

Talán mondanom sem kell, hogy nem a politikai Izraelről, hanem a bibliai Izraelről volt szó. Elegendő volt azonban ennek az „intelligens” templomi megfigyelőnek ez arra, hogy ismét feljelentést tegyen. (A szocialista táborral szemben a kapitalisták oldalán álló Izraelt dicsérte.) Feljelentés, az Állami Egyházügyi Hivatal eljárása, majd püspöki kihallgatás.

Mi az *Északi Kerülethez* tartoztunk, annak akkor püspöke *Ottlik Ernő* volt, aki olyan mellérendelt szerepkört töltött be. Részben azért, mert édesapja a régi világ katonatiszta volt, tehát a rendszer szempontjából vaj volt a fején, másrészt pedig az italt is kedvelte. Ha nem is tartozott a bátrak sorához, de annyira mégis tárgyilagos volt, hogy látván a feljelentés tarthatatlan voltát, azt mondta *Olivér*nek: „*menj békességgel haza, majd írok egy dorgatóriumot, hogy úgy prédikálj, hogy az ne adjon félreértésre okot.*”

Amikor *Olivér* lejött a Püspöki Hivatalból, belebotlott az egészségügyi sétáját végző Káldyba. Együtt sétálva a Duna parton, Káldy érdeklődött ügye felől – csodák csodája értesülve volt róla – majd kenetteljesen hozzáfűzte: „*félek ezzel nem fog megelégedni a világi felsőbbség.*”

(Ezt onnan tudom, mert hazaérkezése után felkeresett *Olivér* barátom, és tüzetesen átbeszéltük e mindannyiunkat közelről érintő kérdést.)

De azzal nyugtattuk magunkat, hogy mivel *Olivér* is már a 60-ik életéhez közeledett, hat gyermekes családapa és 35 éve szolgál itt Nyíregyházán, talán ezek a tények meg fogják menteni. Számítottunk arra, hogy amikor eléri a 60-ik évét, bizonyára nyugdíjazni fogják.

Így véltük mi, de alaposan tévedtünk.

Mert ugyan megjött a jelzett püspöki dörgedelem, de nem sokkal ez után megjött, hogy áthelyezik! Talán inkább deportálják egy dunántúli kicsiny gyülekezetbe *Ostffyasszonyfára*, és az ottani lelkészt, bizonyos *Csizmázia Sándort* helyezik ide.

Mert hát az egyházi autonómia nagyobb dicsőségére nem a gyülekezet tiszteli megbizalmával lelkészét, hanem az állam utasítására az egyházi főhatalom?

Dönt, ellentmondást nem tűrően, a papok alkalmaztatása ügyében is!

És, hogy mit szólnak ehhez a hívek?

Ugyan ki törődik ilyen apróságokkal.

Joób Olivér elhagyta 35 év becsületes szolgálat után munkahelyét. Nem önként, hanem a mindenkori hatalom által, kimozdítva egy nagycsaládot a megszokott életritmusból. És elment egy számára teljesen idegen környezetbe, ahol a nyíregyházi Gyülekezettől ajándékba kapott motorkerékpárján, hogy annak segítségével el tudja látni ottani szolgálatát, halálos motorbaleset érje 1969 októberének egyik utolsó napján, talán 25-én.

Bár korábban nem fűzte családi kötelék Nyíregyházához, mégis szüleit, egyik korán elhalt testvérét is itt temette el, arra gondolván, hogy Neki is itt lesz örök nyughelye. Nem így történt. És ott a messzeségben porladt akarátának megfelelően, mert ott akar pihenni, ahol utoljára szolgált. De ugyan ki gondolta azt, hogy ez a hely nem az annyira általa szeretett Nyírség lesz?

Az idehelyezett utód azután beváltotta a hozzá fűzött reménységét a püspöki vezetőknek. Sikerült szétzilálni az addig összetartó lelkési közösséget, a félelem légkörét kialakítani, hiszen a nem parírozó lelkészt azonnal nyugdíjba küldték, amint ezt a Szabó Vilmos esete is bizonyítja.

*

Az egyház adminisztrációs munkáit és pénzügyi ügykezelését igen precízen végző *Tarján Zoltán könyvelőt*, amint elérte a 60-ik évét, nyugdíjazták.

Engem is – aki rokkantsága dacára havonkénti két-két látogatással, kihasználva nagy tapasztalatomat és ismerettségemet, be tudtam gyűjteni a hívek önkéntes megajánlást – kenetteljes udvariassággal, hivatkozva koromra és rokkantságomra, ugyancsak kitessekel az Egyházért dolgozó világiak köréből.

Ma nem tudom, hogy alakultak az Egyház anyagi viszonyai, miután 28 évi tiszteséges szolgálatom után még egy „köszönöm” – öt sem kaptam, így nincs semmi olyan kapcsolat, mely a mai Evangélikus Egyházhoz fűzne. Évek óta nem jártam az egyházi hivatalban, ma már az aktív szolgálatban lévő lelkészek közül egyedül *Endreffy Zoltánt* ismerem, Ő is betöltötte 70-ik életévét, amint nemrég hallottam jelenleg is kórházban van, gondolom, nem sok ideje van, mint aktív szolgálatot teljesítőnek. Ha Ő is nyugdíjba megy, nem marad ismerős lelkész, így teljesen idegen lesz számomra.

A Nyíregyházi Egyházközség megalakulásának talán első napjaitól családomat, különösen annak anyai ágát mindig személyi kapcsolat fűzte szeretett Egyházához. Családomnak a városvezetésben résztvevő tagjai mindig ugyanolyan lelkesedéssel és szeretettel fűződtek evangélikus hitükhöz. Tagjai közül több felügyelő került ki. Ha Apámra gon-

dolok, hallomásom szerint e téren munkássága messze túlnőtte az egyházközség kereteit. Az Ő városvezetési időszakában óriási nagyságú Tiszai Egyházkerület munkájában is aktívan részt vett, évekig töltötte be az egyházfelügyelői tisztséget. Az a tény is érzelmileg meghatározó, hogy betegségének végzetes irányú kitörése is összefügg az Evangélikus Egyházzal. Mint ahogy akkor az újságok is megírták, 1917-ben polgármesterként el kellett rendelnie az Evangélikus templom harangjainak beolvasztását a frontra induló hadsereg megsegítésére, felügyelőként viszont nem tudta mindezt feldolgozni. Közvetlenül az Evangélikus templom lépcsőjéről szállították Nagykállóba, ahonnan többé nem jött ki élve. „*Nem tehetem, nem tehetem, meg kell tennem, meg kell tennem*” monoton dilemmájával kísértve végül is, ha úgy veszem, egyházának kíséretében hagyta el az emberi lét tudatos dimenzióját.

Magam, pedig életem két munkahelye közül a Város szolgálatában eltöltött 16 évem mellett az Egyháznál 28 évet szolgáltam tisztességben és önfeláldozó odaadásban.

Azt nem mondhatom, hogy az ilyen visszaemlékezések szívemet örömmel töltik el.

Városi szolgálatomnak a történelem vihara vetett véget.

Azt, hogy e szolgálatnak elsősorban is Isten bölcsességéből és Kegyeleméből 41 évvel ezelőtt vége szakadt inkább örömmel, mint fájdalmas nosztalgiával tölt el, mind a mai napig.

Mert azt a közigazgatási világot, amely itt kialakult, nem tudnám, de nem is akarnám szolgálni.

Talán említettem már, hogy amikor az impériumváltozás bekövetkezett, és még talán két hétig a helyemen maradtam, az átmeneti időben, mint polgármester-helyettes főjegyző beindítottam Nagykanizsán a közigazgatás gépezetét. Ekkor küldöttség keresett fel azzal, hogy lépjek be a kommunista pártba, mivel nekik szükségük van olyan főtisztviselőkre, akik soraikban fognak tevékenykedni.

Ékesszólóan hangoztatták: ha embert is ölt Nyíregyházán, mindenkiel szemben megvédjük. Az Engem őrző isteni kegyelem mondatta azt velem, hogy köszönöm, de ebből nem kérek, mert csak olyan közigazgatást vagyok hajlandó szolgálni, amely közigazgatás nem a gombjukban lévő pártjelvényt nézi, amikor az ügyeket intézi. Ne feledjük, akkor még úgy indult az élet, hogy több párt uralta a mezőnyt. Megóvattam attól, hogy elsüllyedjek abba a piszokba, ahová a magyar élet süllyedt.

Másként állnak a dolgok az Egyházat illetően.

A Jézus Krisztus alapította Egyház lassan 2000 éve ugyanazon az alapon áll, ugyanazt az elvet hirdeti még akkor is, ha évszázadokkal ezelőtt a Reformáció hozott is bizonyos fokú változást az Egyház életében.

Az alap, Jézus Krisztus töretlen és sérthetetlen maradt.

Vélem, hogy ehhez az alaphoz való ragaszkodás egy olyan folytonosságot kell, vagy legalábbis kellene, hogy biztosítson, mely folytonosságon az emberek okozta vihar minden erőfeszítésének meg kellene törnie.

E meggyőződésemen mit sem változtat az a szomorú tény, hogy Krisztus zászlója alatt ma jobbjára méltatlan szolgák menetelnek a kommunista szenny által elöntött területeken.

A mai viszonyok között tudom, nem vállalnám az egyházi pénzbeszedőjének szerepét, mert képtelen volnék azzal az ügybuzgalommal és ügyszeretettel munkakörömet betölteni, amely – véleményem szerint – bármilyen kicsiny jelentőségű munkakör betöltésének elengedhetetlen alapfeltétele.

Amikor e derűsnek nem mondható sorokat lekopogom, lelki szemeim előtt egy jelenet tűnik fel, amely igen erősen rávilágít fentebb mondottaim szomorú valójára.

Amikor 1967 novemberében a jelenlegi egészségügyi szervezet bizonyos munkacsökkenést megállapító bizottsága 75%-os rokkantnak nyilvánított, – tekintettel arra, hogy trombózisom eredményeként bal lábam erősen csökkent értékűvé vált, már pedig megfelelő futó szerkezet nélkül nem igen lehet főhivatásként 45 ezer katasztrális holdnyi területen járkalni – az egyház akkori vezetősége felajánlotta a törvényes lehetőségek közötti 500 forint havi illetménnyel járó pénztárnoki állást egyházközségünknel, amit vagy négy-öt éven keresztül betöltöttem.

Abba kellett hagynom e munkát, mert a négy órán keresztül egy helyben ülés erős fájdalmakat váltott ki beteg lábamból. Így inkább azt a lehetőséget választottam, hogy tavasztól őszig, tehát abban az időben, amikor a tanyasi utak viszonylag jobban járhatók, két ízben régi tanyasi körzetemet lejáróm. Megbeszélve mindezt az érdekelt hívekkel, de az egyházi vezetőséggel is. Igyekszem e két látogatással begyűjteni az önkéntes felajánlásokat, miközben lábamnak a mozgás terápia.

De amíg még, mint pénztáros tevékenykedtem, történt egy alkalommal úgy a 70-es évek elején, hogy az egyházelnökség szűk körű értekezletet tartott a lelkeszi hivatal igazgatólelkészi szobájában, amikor is azt tárgyalták, miként lehetne az egyházfenntartó tagok hozzájárulási összegének felemelését biztosítani.

Nem tartoztam hivatalomnál fogva ehhez a szűkebb vezetőséghez, de valakinek az ott jelenlévők közül eszébe jutott behívásom, mint olyan valakinek, akinek ezen a téren legnagyobb a tapasztalata.

Így is történt.

A hozzám intézett kérdésre azt válaszoltam, hogy semmi más nem kell tenni a zömmel a tanyák népéhez tartozó gyülekezeti tagokkal szemben, mint hirdetni, és mindig hirdetni az Igét! Lehetőség szerint a legtisztább formájában! És sem a szolgálatoknál, de még a házi látogatásoknál sem a napi politikai élet kérdésével foglalkozni.

Isten Igéje! Ezt igénylik és nem más. Mire a jelenlévő *Csizmazia Sándor*, aki akkor az igazgatói lelkészi posztot töltötte be, azt a megjegyzést tette, hogy ez az igény „*a tiszta reakció!*” Szó szerint így. „Tiszta reakció!”

Nekem sem kellett több.

Felálltam és *Csizmaziához* intéztem mondandómat: „*Ha az igehirdetés tiszta reakció, akkor reakció a templomba járás és imádkozás, de akkor felesleges maga az egyházi élet is. E jelzőt éveim során többször megkaptam, lutherkabátot viselőtől most először, de ezután feleslegesnek tartom a további jelenléteket*” – és kimentem a hivatali szobámba. Az igaz,

hogy *Csizmazia* utánam jött és magyarázni kezdte, „*Pista bátyám teljesen félreértettél*”, de azt feleltem, hogy ezen a megjegyzéseden nem volt mit félreérteni. (Amint hallottam, *Csizmazia* napokban ment el Nyíregyházáról valamilyen pesti beosztásba.)

Azt nem tudom, hogy azok a lelkészek, akik az óta ide jöttek, vallják-e ezt a felfogást, vagy nem, de mivel a magyarországi egyházvezetés ugyanabban a kezekben van, mint korábban volt, félok, hogy legalábbis hallgatólagosan: igen. Így itt nincs mit keresnem. Megmaradtam, és még kívánok maradni mindaddig, míg épp ésszel élem napjaimat a napi igeolvasás és elcsendesedés számomra nélkülözhetetlen gyakorlásában. Elkerülöm azt a Templomot, mely mindig az őszinte szívből jövő csodálattal tölt el őseink áldozathozó magatartását illetően.

De nem látogatom, mert félek, hogy esetleg egy ottani prédikáció a templom elhagyására kényszerítene. Amikor ezen a téren emlékeim útjait járom, el elfog a vágy egy-egy régi, meghitt, bensőséges templomi emlékem után, de amint elsivárosodó napjainkban a régi családi otthonom melegsége utáni vágy is kielégítetlen marad, úgy temetgetem el „templomi” vágyaimat is

*

Amikor sorsom 1945 tavaszán úgy rendeltetett el, hogy itt kell maradnom, azt kértem az Istentől, hogy nyújtson számomra valami olyan megélhetési lehetőséget, amely biztosítja a mindenkori megélhetésünket. Anélkül, hogy annak a rendnek kelljen munkálkodnom, melyet testetől, lelkestől elutasítok.

Isten meghallgatta kérésemet!

Nincs tehát sem okom, sem jogom e 28 évben eltöltött munkám és munkaköröm felett meditálnom, vagy pláne keseregnem, hiszen teljesült kérésem. Arra elegendő anyagi javakat biztosított, hogy gyermekeimet fel tudjam nevelni, iskolai tanulmányaikat biztosítani, de biztosítani számukra a mindennapi kenyeret is. Az Úrtól tanult imádságunkban is a „mindennapi kenyeret” kérjük, és az megadatott! Fogadjuk el – ha ez néha nem könnyű dolog is – azt az alapszabályt, amit olyan tömören fejez ki az egyik egyházi énekünk, „Mind jó, ahogy Isten térszen.” Ezzel a gondolattal zárom egyházi szolgálatom történetének ismertetését.

Lassan, lassan a kissé hosszúra nyúlt visszaemlékezésem végére érek. Olvassa-e valaha valaki? Nem tudom. Mindenesetre célomat ezzel elértem...

Jól esett kissé elmerengeni a Múltak üzenetén!

Érdekességek

Kortörténet, vagy inkább Körtörténet

Említettem, hogy amikor az egyházi munkásságomat írom, megbontom a kronológiai sorrendet azért, hogy annak leírása töretlen egész legyen. Visszaugrom tehát időben néhány olyan epizódra, melyet érdekesnek, vagy jellemzőnek tartok.

Iskolatársak

Jakab Gyurka barátom egész életében mintaképét adta a hűség, jó barátnak. „*Friend is need is a friend indeed!*” Így igaz. Példa erre Ő!

Amikor elsősorban vívókarrierjének érdekében 1942-ben Pestre költözött, a Pénzügyminisztériumban nyert elhelyezést. Ott maradt a háború után is, lévén hadirokkant és ebből a minőségéből kifolyólag állásából elmozdíthatatlan. A minisztérium adóellenőrzési csoportjánál dolgozott, de saját kérésére az általa adózás szempontjából ellenőrzendő területnek Dunántúlt kérte, hogy elkerülje lokális ismeretségi körének esetleges nehézségeit. Így a mi tájunkra csak évenként két ízben jött, amikor kérésére egyik itteni beosztott kollégával cserélt. Ez az én kedvemért történt, mert így és ilyenkor rendszerint tavasszal és ősszel néhány zavartalan órát tudtunk barátságunknak szentelni.

Rajkról

Gyuri valamikor 1948 nyarán itt tartózkodása alkalmából megemlítette, hogy minisztériumi körökben, nagy titokban emlegetik, hogy az egyik minisztertanácson nemcsak szóbeli, de tettelegesséig eljutó összetűzése volt Rajk László akkori belügyésznek Gerő Ernővel, amikor is Rajk állítólag azt mondta, hogy „*elvégre ez még sem Palesztina*”. Mire Gerő és Rákosi, mint érintettek, lefasisztázva Rajkot, felhördültek. Majd Gerővel össze is verekedett Rajk.

Azt mondtam Gyurka barátomnak: „*ha ez igaz és nem csak alaptalan pletyka, Rajknak meg vannak számlálva napjai.*” Jóslatom igaznak bizonyult, mert nemsokára megindult az eljárás Rajk ellen, ami azután kivégzéséhez vezetett. Fején találtam a szeget.

Rajkkal kapcsolatban el kell mondanom, hogy az 1925-26-os iskolaévben került, mint VII-ik osztályos tanuló az *Evangélikus Kossuth Gimnáziumba*, így nálam egy évvel járt feljebb. Jól emlékszem rá, mivel osztálytársa volt az a Gönczy Laci, akihez gyermekkoromtól meleg barátság fűzött. Rajk itt érettségizett 1927 júniusában, tehát két évet jártunk egy gimnáziumba. Tudomásom szerint édesapja kisiparos, ha jól emlékszem cipész, csizmadia volt. Ebben azonban nem vagyok biztos. Azt sem tudom, hogy szülei itt laktak-e és hogy milyen alapon került a nyíregyházi gimnáziumba.

Annak idején úgy hallottam, hogy családját magyarságuk miatt utasították ki a románok Erdélyből. Tudomásom szerint bátyja a nyilasuralom alatt nyilas államtitkár volt. Jellemző, hogy szűkebb baráti köréhez itt Vass János, Gönczy Laci, Jancsik Jenkei Jancsi tartozott. Amikor Rajkból kommunista pártember, belügyminiszter lett, Vass Jancsi hal-

doklott a nyíregyházi fogházban. Elítéltetésétől a halál mentette meg, korábban ugyanis önként részt vett a finneknek az oroszok ellen vívott háborújában és ott valami magasabb kitüntetésben is részesült. Ez volt „bűne”. Jenkei Jancsi szintén velem ült, és mint tartalékos főhadnagyra, – polgári foglalkozása tanító volt – négyévi börtön volt a fejadag. Innen kérésére Rajk szabadította ki. Amikor Jancsival életemben utoljára a nyíregyházi villamoson találkoztam, akkor folyt éppen a Rajk elleni per, és Jancsi attól félvén, hogy esetleg a Rajk levelezései között az ő ügyében tett lépéseit is megtudják, ismeretlen helyre költözött. Többet Jancsiról nem tudok.

Gönczy Laci pedig az oroszok ellen szülővárosáért vívott harcok során, a régi büdsszentmihályi úton, a város határában halt hősi halált, mint csendőr főhadnagy.

Furcsák az emberi sorsok útjai.

Rajkkal sem találkoztam iskolaéveim után.

Hogy mikor fajult el életútja és miért?

Nem tudom. Bár annak idején fogolytársaim gúnyoltak amiatt, hogy „belügyes barátom”-nak nem igénylem segítségét, de igen jó előérzettel diákkori ismeretségemet nem kívántam Rajkkal felújítani.

Igazam volt.

Sorsa tipikus példája annak a közmondásnak, hogy „*aki másnak vermet ás, maga is beleesik*”. Ő vezette be orosz mintára az ÁVÓ pincerendszerét, a vállalási módokat stb. stb., hogy az isteni igazságszolgáltatásnak néha már itt a földi utakon is megtapasztalható sodrásába kerüljön.

Itt is igaz az Írás: *Rettenetes dolog az élő Isten kezébe jutni.* (Zsidó. 10.31) Még annyi elégtétele sem maradt, hogy legalább életét az ellenség keze oltsa ki, ami vélem egy politikai síkon mozgó embernek mégis valami elégtétele lehet, ha eszméiért az ellenfél kezétől végeztetik ki. De a saját elvtársaitól? Még viccnek is rossz!

Nézegetem a birtokomban lévő gimnáziumi Értesítők idevonatkozó példányait.

Az 1925-26 év értesítőjének 17-ik oldalán találok az „*öszöntődj, jutalomdíj és segélyben részesültek*” között: Rajk László VII. o. tanuló, 15-ik oldalon: „*birkózásban országos bajnok*”: Szánthó, Pecsénye, Rajk, Kürthy. Az 1926-27-ik tanév értesítőjének 22-ik oldalán található bekezdés arról tudósít, hogy „*az érettségi vizsgálatnak jelesen megfelelt Rajk László és még öt társa.*” 28-ik oldalon: „*Rajk László 30 pengő ösztöndíjat kapott*”.

Mit bizonyít ez?

Szellemileg és testileg kitűnő adottságokkal rendelkezett.

Hogy miként jutott el egy Erdélyből magyarsága miatt kiülődőzt család jó képességű tagja egy felekezeti gimnázium falai közül, mint annak a gimnáziumnak megbecsült és jutalmazott tagja oda, ahová eljutott, és ahol végezte?

Erre még magamnak sem tudok válaszolni.

Igaz viszont, hogy adataim 1927. évvel lezáródnak, hogy neve csak 1945-ben jelentkezzék ismét előttem. Hol járt, milyen körökkel érintkezett, kik voltak rá hatással, nem tudom.

Talán nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom: jobb sorsot érdemelt volna. De lehet, hogy sorsának maga volt kovácsa.

Hogy emlékét a volt Evangélikus Gimnázium falán tábla őrzi, ez inkább az intézményvezetők felfogását dokumentálja.

Az irányított választásról

A tudatosan építkező kommunisták *Rákosi Mátyás* vezérlete alatt felszámoltatták – elsősorban önmagukkal – a szüklátóköri és nem csekély mértékben ostoba vezetés alatt álló koalíciós pártokat. Majd, ha nem csal az emlékezetem 1947. év őszén az úgynevezett „kékcédulás” nevet viselő választással megadták a kegyelemdőfést a döglődő pártoknak, s e szerencsétlen ország felett korlátlan úrrá lett a kommunista terror.

Világpolitikában vallom azt a meggyőződésemet, hogy a szövetségesek közül egyedül *Sztálin* volt az, aki tudatosan képviselte az általa vallott politikai irányzat, tehát a kommunizmus ügyét. Politikájának alaposan átgondolt vonalvezetését képviselte valamennyi tárgyaláson. Nem utolsó sorban akkor is, amikor ragaszkodott azon kívánságához, hogy az egyesült amerikai-angol katonai erők a második arcvonalat ne a Balkánon, hanem valahol az Atlanti óceáni francia partvonalon nyissák meg. Ez 1944 nyarán valóban meg is történt, és pontosan megfelelt ama politikai elképzelésének, illetve annak a kialakított katonai helyzet diktálta lehetőségnek, hogy Közép és Kelet Európa legnagyobb részét orosz csapatok vegyék birtokukba. És ezzel e területek feletti politikai irányítást korlátlanul birtokolják.

Sztálin elképzelését az elmúlt négy évtized igazolta.

Hogy *Churchill* már akkor is felismerte e veszélyt, vagy nem, azt elbírálni nem tudom. Emlékirataiban, – aminek részbeni ismertetését annak idején a *Szabad Európa Rádió* adásaiból nagyvonalakban ismerem – azt vallja, hogy elgondolása az volt, hogy Belgrádot, Bukarestet és Budapestet angolszász-amerikai csapatok foglalják el, hogy ezzel megakadályozza a kommunizmusnak e területen történő eluralkodását.

De e tervének elősegítése érdekében indítványozott ama hadielképzelése, hogy a második arcvonalat valahol a Balkánon nyissák meg, Sztálin határozott ellenállásán megtört. Akihez a későbbiekben csatlakozott *Roosvelt* amerikai elnök is, és ezzel e kérdés végérvényesen eldőlt.

Ha *Churchillnek* ez a megállapítása megfelel a valóságnak, végeredményben csak a mindenkori, így tehát hagyományosnak mondható angol politikát akarta realizálni, mely abban csúcscsododik, hogy ne legyen Európában egyik hatalom se túlsúlyban.

Ezt bizonyítják az Első Világháborút megelőző események általunk ismert mozzanatai, ezt bizonyítják a Hitleri Németországgal szemben elfoglalt álláspontja. Nyilván ebben szerepet játszott a hatalmas lehetőségek kapujában álló orosz birodalom felmérése, de valahogy az az érzésem, hogy sok alkalommal ez az általános angol felfogás nyilvánul meg a jelenlegi és elég sokszor Amerika ellenesnek látszó politikai állásfoglalásában is.

Tömören úgy is fogalmazható volna, „divide et impera!”

Az oroszoknak a mi térségünkben elért háborús sikerei eredményezték azt, hogy amikor az 1945-ben felügyeletük alatt megtartott magyar választások nem hozták meg a számukra kívánatos eredményt, az első adandó alkalommal, a tőlük már korábban is ismert durva módszerrel beavatkoztak a magyar választásokba. (Miközben a nyugat e manővert ölbe tett kézzel nézte.)

Személyes tapasztalatom e téren nincs, hiszen előtte nemrég jöttem ki a börtönből, és örültem, ha csendesen lapulni tudok a fűben, hiszen a rendőrségi internálás lehetőségének kardja állandóan a magamfajták feje felett lógott.

De amit itt rögzíték, a szemtanútól, a Szociáldemokrata Pártot e választáson képviselő *Arató /Sztempák/ Mária* nagynénémétől, apám testvérétől tudom. (*Akit Krúdy Gyula több helyi témát feldolgozó művében Vörös Máriának nevez, és aki megjárta 1920-ban Orgovány büntetőtáborát. Majd három évig tartó internálása után Ő alapította meg Nyíregyházán az első Leíró Irodát.*)

*

1947 őszén rendben és látszólag minden zökkenő nélkül folyt a választás. A működő pártok, – ahogy ez demokratikus választások során történni szokott e névre magukat valóban jogosult országokban – jóformán az urnáig agitáltak és igyekeztek mozgósítani a győzelmük érdekében vélt, vagy valóságos párthíveiket.

Délután, még a szavazás lezárása előtt néhány teherautónyi ember jelentkezett a választási irodákban és kék színű szavazócédulákkal akartak szavazni. Azt mondván, hogy kiránduláson lévő átutazók, akik központjuktól arra a célra kapták e szavazólapokat, hogy azzal tegyenek eleget választói kötelezettségüknek. Mivel – idézem nagynéném szavait – nem volt előttük ismerős ez a fajta szavazólap, a küldöttek kérdést intéztek ez ügyben a maguk városi pártvezetőségéhez. „Elfogadható e szavazólap, vagy nem?”

Mivel a városi vezetőség sem tudott e szavazólapokról, a kérdéseket továbbította a Belügyminisztérium illetékesei felé, ahonnan az a válasz jött, hogy el kell fogadni ezeket a szavazólapokat.

Ez meg is történt, és a társaság tovább autózott, nyilván újabb szavazóhelyiségek felé. Amikor az urnák lezárása után a bennük lévő szavazólapok megszámlálására került volna a sor, utasítás jött a belügyből, hogy csak a kék színű szavazólapok az érvényesek.

Csodák csodája, a lapok egytől egyig kommunista szavazatokat tartalmaztak. Így teljes lett a kommunista „választási” diadal!

Ettől kezdve Magyarországon csak irányított választás volt.

Még a legutóbbi, talán 1985-ben tartott választást sem lehet másnak tartani, hiszen amikor egy-egy körzetben két jelölt indul ugyan, de mindkettő az uralmon lévő párt jelöltje, a szónak valós értelmében választásnak nem lehet tekinteni. Hiszen e két jelölt politikai programja kizárólag a kormányzat kommunista programja lehetett. Már pedig egy politikai választásnak alapfeltétele az, hogy a különböző politikai nézetek csapjanak össze és a választópolgárnak ezen nézetek közül lehessen választani.

Ez olyan alapfeltétele a választás fogalmának, mint hogy a demokratikus rendnek alapfeltétele az ellenzék létezése. Ahol nincs ellenzék ott demokráciáról beszélni nem lehet. Az valami egyeduralkodói forma, mely megnyilvánulhat akár egy uralkodó autokrata személyében, de ugyanúgy megnyilvánulhat egy-egy csoport politikai nézetének korlátlan uralmában, mely csoport tartozhat akár az arisztokráciából kikerültekre korlátozva, akár a proletáriátusból kikerültekre.

Átimportált bolsevizmus

Lényegében az van ma itt, mint van 1917-től Oroszországban is!

Addig ott egy autokrata cár uralkodott, most annyi a különbség, hogy egy pártban tömörült kisebbségi csoport uralkodik lényegében ugyanazzal az eszközzel, azaz a terror eszközével. Aki valamelyest is ismeri az orosz viszonyokat, az ott élő népek jellemvonását, a mögöttük lévő évszázadokat, de ha ezeket közelebbről nem is ismeri, csak figyelmesen rátekinthet az ország térképére, fel kell, hogy ismerje, hogy az irdatlan terület szinte parancsolólag írja elő, hogy ott valaki, vagy egy szűkebb rétegre szorított valakik korlátlanul uralkodjanak. Erre jelen világunk hatalmas technikai fejlettsége kiváló lehetőségeket biztosít. Gondoljunk csak a rádió, telefon, repülőgépek és nem utolsósorban a gépkocsik nyújtotta távolságokat leküzdő lehetőségeire.

Annak idején, amikor alkalmam volt a hatalmas orosz területekhez viszonyítva párányi részén betekintést nyerni az ottani földrajzi viszonyokba, már akkor elgondolkoztattott – miközben órákig mentem gépkocsival úgy, hogy lakott területet nem találtam – hogy ott egy, az uralkodó renddel szembeni álláspont kialakításának szinte leküzdhetetlen akadályai vannak. Azt vehetné ezzel szemben valaki, hát akkor mégis hogy történt az, hogy Leninéknek sikerült 1917-ben a cárizmus megdöntése?

Az így igaz, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy maga a cári rendszer már évszázadok óta korhadott, hogy az ország belekerült az első világháborúba, és abban lényegében teljes katonai vereséget szenvedett. E lepusztult, mérhetetlen nyomorba tiport nép testén tudott csak megkapaszkodni a bolsevizmus.

Visszatérve szűkebb mondandóimra:

Itt, Magyarországon eluralkodott az Oroszországból exportált politikai rendszer. Teljes valóságában felhasználva a majdnem három évtizedes tapasztalatokat és okosan leszűrve azt, ami az 1919 évi magyarországi rövidéletű proletárdiktatúrából leszűrhető volt.

Sajnos annak idején sokat hallottam például *Kállay Miklós* miniszterelnöktől mellverdesés közben emlegetve, hogy itt még egyszer nem lesz 1919. És amikor ezt a frázist hallottam, magamban mindig megjegyeztem, hogy ezt felesleges ilyen fennköltlen emlegetni, hiszen képtelenség, hogy még egyszer az Úrnak 1919-es esztendeje elkövetkezzen.

De arra édes kevés történt, hogy a viszonyokat úgy változtassák meg, hogy kihúzzák az 1919-ben történtek méregfogát. Mert, amint volt szerencsém látni a kényszerkolho-

zosítás során, hogy ezek a Nyíregyházát körülölelő izmos kisparaszti gazdaságok, mint egy kis erőd álltak ellen éveken keresztül a terror minden nyomásának, ezzel szemben a nagybirtok elvétele, szinte egy tollvonás fáradságába került.

Természetesen itt is sok a „ha,” de talán nem járok messze az igazságtól, ha Magyarország urai úgy vonták le volna a kommünből tapasztalataikat, mint ahogy a kommunisták levonták. Sok mindent másként lehetett volna a két évtized alatt tenni, és az ország lakosságának óriási többsége másként viszonyult volna 1945-ben az orosz nyomásra kialakult új államrendhez. És ez a viszonyulás a magyar szempontból feltétlenül pozitív lett volna. De erről így felesleges a szószaporítás. De mit tegyek, amikor annyira bennem él mind a mai napig az elmulasztott lehetőségek feletti bánkódás.

Ezekben az években itt kialakult (1948-1956) egy olyan ideológiai kísérlet, ami a magyar néplélektől teljesen idegen volt.

Hiába volt a tökéletesnek látszó terror, hiába volt a nemzet salakjából megszervezett és hatalmasan fizetett Államvédelmi Szervek (ÁVÓ) minden vonalon való túltengése! Hiába volt az oroszoknál évtizedeken keresztül kiképzett és reméltem jól kiképzett úgynevezett magyarok beözönlése, – akik ott kinn szívták magukba e tanok nedveit és akarták parancsoló uruk kívánságát itt végrehajtani – lényegében itt a magyar földön munkájuk eredménytelen maradt.

Megbukott minden igyekezetük a magyar lélek ellenállásán.

Pedig rajtuk igazán nem múltott, meglévén a terrorhoz szükséges minden anyagi lehetőségük. Sajnos, meg volt a személyi feltételek biztosítása is, akadt elég gyászmagyar e szerep kör betöltésére. De hiába volt a terrornak honunkban soha addig nem látott eluralkodása, az eredmény a nullával volt egyenlő. Pusztult a magyar, nem tudom valaha megnyílik e annak felderítési lehetősége, hogy mennyire tehető az áldozatok, a jeltelen sírok, a titokban kivégzettek száma.

Csak egy-két adat abból az igen kicsiny megfigyelési lehetőségemből, ami számomra adott. Nem utolsósorban azért, mert mint „büntetett” előéletű, fokozottan figyelemmel és óvatossággal kellett viselkednem, szinte nappal alig járván benn a városban, hogy elsősorban családom érdekében ne ingereljem a fenevadat.

Mégis egyet és mást megtudtam.

A *Dr. Kerekes Pál* ügyvéd által épített, az Egyház utca és Bethlen utca sarkán ma is álló emeletes épületbe rendezkedett be először az ÁVÓ. Hiába volt az állandó utcai őréség, akik a járőkelőket durva hangon az utca másik oldalára küldték, a kínzókamrákból kihallatszott a szerencsétlen áldozatok ordítása. Kínvallatásuk vagy talán halálhörgésük miatt úgy gondolták a vezetők, hogy tanácsosabb a város belső területéről a perifériára kihelyezni székhelyüket. Így kerültek ki a Sóstói út nyugati oldalán lévő félig kész, de tető alatt álló, a görög katolikus egyház által püspöki palotának építendő emeletes épületbe, amit azonnal el is vettek az Egyháztól.

Építését befejezték, majd a ma is látható hatalmas kőfallal vették körül, tetején többszörös szögesdróttal. Az egész épületről hatalmas reflektorokkal lett megvilágítva és körülötte, illetve kapujában éjjel nappal megerősített őrség állt. Benne nem jártam, de volt olyan barátom, ismerősöm, akik megjárták.

Hirtelen két név jut eszembe: *dr. Bauer Imre* és *Gaál Elek*. Ezek elbeszéléséből tudom, hogy a pincében, több emeletmagyságban voltak kiépítve a kínzókamrák, hogy így a föld alól a megkínzottak ordításai ne hallatszódjának ki. Amennyire lehetett igyekeztem lakásunkat inkább az Ószőlő, Krúdy utca útján megközelíteni, de különösen a sötétedés beálltakor több ízben átjöttek igazoltatni, és csak mivel itt laktam, engedtek szó nélkül tovább.

A püspöki palota igénybe vételénél, vagy inkább a szemrevételezésénél is külső szemlélő voltam. Ugyanis biciklin jöttem haza, amikor a Kossuth utcában vagy 2-3 Pobjeda gépkocsi előzött. Akkor alig volt még gépkocsi a hivataloknak, e típust pedig az ávosok használták. Így meglehetősen félelmetes volt, amikor elhúztak mellettem és elgondolkodtam: *vajon hova mennek ezek a gazemberek?* Hamarosan megtudtam, mert pár száz lépésre előttem megállva fekete szemüveges jól megtermett alakok szálltak ki a gépkocsikból, és indultak az akkor még bekerítetlenül és vakolatlanul álló épületek felé, miközben maguk között vigyorogva beszéltek.

No, – gondoltam magamban, amíg elkerekedtem az álló kocsik mellett, – ezek sem valami jóban törnek a fejüket. Fején találtam a szeget. Ide költöztek.

Egyik vágyuk az volt, hogy a Krúdy utcát kiürítették és ott fognak családjukkal lakni is. Állítólag ezt később Pesten lefűjták, de annak nem volt semmi akadálya, hogy végig szemléljék nemcsak a Krúdy utca lakásait, hanem az egész Sóstói utat is. És ahol egy mód volt szoba lefoglalásra, oda be ne telepedjenek.

Ezzel kapcsolatban kedves emlékem maradt, ami nem utolsó sorban dicsérte feleségem színésznői adottságát.

Egyik reggel hozzánk is megérkeztek egy autóval.

Az asszonyok – anyám, feleségem – korábbi kérése volt, ne menjek ki, hagyjam ezt a feleségemnek. Ez az előrelátás kitűnőnek bizonyult. Amikor a kapuban elmondták jövetelük célját, már tudniillik azt, hogy meg akarják nézni a lakást, nem volna-e igénybe vehető helyiség, feleségem kitörő örömmel üdvözölte e gondolatot, mondván, hogy úgyis nagyon egyedül vagyunk, a férjem sokat van távol, így feltétlenül tudunk szobát biztosítani.

A párbeszédet az északi szoba zsaluja mögül hallgattam végig, magamban nem tudván, hogy mit akar a feleségem ezzel a nagy invitálással. Amíg lassan besétált velük, elmondta, hogy van három gyerek és az igaz, hogy az éjjel is nagyon keveset aludtak, mert egész éjjel sírtak a kicsik, de ez nem minden éjjel van így. Amikor ezt meghallották, köszönték a szíves invitálást, de – mivel nekik nyugodt éjszakákra van szükségük – így meg se nézik a lakást, mert ez egészen biztos, hogy részükre nem megfelelő. És már is indultak a kapu felé. Feleségem bánatos arccal kísérte ki őket, miközben igyekezett elhatározásuk megváltoztatására rábírní, de sikertelenül. Még az elinduló autó után is olyan fájó arccal

tekintett, hogy nyilván a távozóknak invitálása őszinteségéről nem támadhatott semmi kétsége. Amikor tiszta lett a levegő, a mosolygó arccal visszatérő feleségem elé siettem és csak annyit mondtam, hogy színésznői pályájára most tette fel a koronát. Milyen jó, hogy nem én mentem ki a kapuhoz.

Egy másik kellemesnek nem mondható emlékem.

Valamikor még az 1948-as esztendő során sikerült néhai *Kovács András* villanszerelő jó emberem révén egy kis világvevő törpe rádiót szereznem, amit nem jelentettem a postán, így mint orvhallgató tevékenykedtem. Külső antennára nem volt szükség, megtette ezt egy a padlóra ledobott drót darab, a rádiót pedig, a fehérnemű szekrénybe úgy rejtettem el, megfúrva a szekrény hátsó oldalát és ott vezetve be a villanyáramot, hogy ha valaki a szekrényt kinyitotta, a fehérneműink eltakarták a kis rádiót. Hallgatni pedig, csak az esti órákban szoktam természetesen szigorúan zárt kapu mellett, hogy kizárjak minden kellemetlen meglepetést. Évek múlva, hogy nappal is tudják az asszonyok hallgatni, jelentettem be a postához. De akkor is a feleségem leánynevére, tehát *Ertl Irénre*. Oka ennek az volt, hogy olyan hírek terjedtek el, hogy *Rákosiék* a megbízhatatlan elemektől elveszik a világvevő készülékeket, hogy ne tudják a nyugati adásokat hallgatni. Ezért nem merem a saját nevemre bejelenteni.

Hetenként egy napon hallgató vendégem volt *Belohorszky barátom*, aki akkor rendőri felügyelet alatt állt, így talán este 9 órára kötelező volt lakásán tartózkodnia, viszont valamelyik külföldi adás, akkor még a SZÉR, nem működött, tehát vagy az angol rádió, vagy az Amerika hangja adásának 9 óra körül volt vége.

Valami érdekesebb hír volt, így végig hallgattuk. Késő ősz volt, őszi ködök jártak, amikor elindultunk. Mindig elkísértem barátomat legalább is a város határáig, azaz a Kossuth utca innenső végéig. Amikor közeledtünk kapunkhoz, abban a párás éjszakában, akkor még az itteni földes úton alig, alig járt autó, benzin szagot éreztem. De már kiléptünk a kapun, amikor észrevettem, hogy egy Pobjeda, tehát ávos autó áll valamivel arrébb, mint a *Lengyelék* villája, akkor még más épület közöttünk nem volt, ott egészen a járda mellé húzódva áll ez a bizonyos autó és két ember a Lengyelék kerítésének támaszkodva áll. Nem volt már visszafordulásra való lehetőség, hiszen azzal csak elárultuk volna magunkat, így valami közömbös témáról beszélgetve mentünk a járdán, miközben ez a két tag szúrós szemmel nézett bennünket. Elhaladva előttük, egyforma léptekkel mentünk a város felé. Akkor még elég gyengén volt kivilágítva a Sóstói út, így bár a fák már lombjukat veszítették, az út elég sötét volt. Egyik ilyen sötét szakaszon valahol a *Szuhay* villa környékén óvatosan hátranéztem és láttam, hogy az autó lassan elindul utánunk. Nyilvánvaló volt, hogy *Belohorszkyt* figyelik. Így lépegettünk nem gyorsítva lépéseinket, egészen a Krúdy utcáig. Akkor ebben az utcában a járda és az úttest között sűrű bokorsor húzódott, kihasználva ennek védelmét nyújtó lehetőségét, ott hirtelen meggyorsítottuk lépésünket. Nemsokára a minket követő autó egyenesen a város felé elhaladt. Nem veték észre akkor eltűnésünket. Ki az Ószőlő utcára, majd azon felfelé végig menve, a Vay

Ádám (Dózsa) utcán átmentünk és a Belső körúton le a Bujtos felé, mert akkor *Belóék* a Hunyadi utca elején laktak. Felkísértem egészen a volt rábkertig, de házuk körül minden csendesnek látszott, felesége a gyerekekkel Pesten volt – ott elváltunk. De nem jöttem haza a Sóstói úton, hanem az Ószőlő utcában, majd a Csaló közön óvatosan lejöttem a Sóstói útig. Amikor semmi gyanúsat nem láttam, az erdő oldalán feljöttem a *Bencs* villáig, ott sem láttam senkit. A kapun azonban nem akartam bejönni, mert nem tudtam, hogy esetleg az erdő valamelyik fája mellől nem figyelik-e házunkat. Visszamentem az Ószőlő utcába, ott a *Bencs* villa kertjében hiányos volt a hátsó kerítés, ami az Ószőlő utcában volt. Ott bejöttem a kertbe és keresztülvágyva a szőlőkön a hátsó, keleti ablakon kopogtam be, majd az ajtót nyitó feleségemtől érdeklődtem, hogy nem voltak-e itt ávósok. Megnyugtató válaszára jöttem haza, illetve tértem nyugovóra.

Másnap délben az utcát separtem, amikor a kapunkkal szemben lévő villamos megállónál leszálló *Belohorszky*, – aki akkor tanította *Horváth Gyuszt* – mellettem elhaladva a foga között közölte, hogy az éjjel elvitték az ávósok.

De – mondta, – ebéd után bejövök!

Így is lett. És elmondta a részleteket.

Alig, hogy hazaért, kopogtak a lakásán, neki, mint rendőri felügyelet alatt állónak kötelessége volt az éjszakai otthon tartózkodás, így kénytelen volt ajtót nyitni. Házkutatást tartottak, elvitték a nála kölcsönbe kapott portable írógépet, feleségével vőlegény-menyasszony korukban folytatott levelezését – milyen vádló irat is lehetett ez – és öt is. A hajnali órákig faggatták, kivel érintkezik, mit csinál, stb., majd elengedték elsősorban azért – erről az ÁVÓ nem tudott – hogy meg volt a Budapestre való átköltözésének engedélye.

Ez esett döntően a latba, így undorral, de elengedték mondván, „*nem fog illetékességi körükbe tartozni*”. Szólni az írógépért az adott körülmények között nem mert, így az odaveszett.

Hogy végeredményként mit akartak, az nem derült ki.

Beló néhány nap múlva elutazott Nyíregyházáról, hogy vagy másfél évig Budapesten éljen. Amikor, mint rendőri felügyeletes Pesten az első alkalommal jelentkezett, a szolgálatos ottani rendőrtisztnek az volt a véleménye, hogy az ilyen hosszantartó felügyeletnek valami egyéni bosszú volt az alapja. Meg is szüntette nyomban.

Ha nem megy el, itt talán még ma is felügyelet alatt áll?

Lehetséges, mint minden a mai honunkban különösen abban az időben történt. Nyilván megfigyelés alatt tartották, talán látták *Horváthékhoz* bemenni, vagy onnan kijönni, majd hozzánk bejönni, s ezért vártak reá. Talán az volt a szerencse, hogy a fogdmegek rólam nem tudtak semmit, s mivel nem egyedül ment az utcán, itt a feltűnést kerülendő nem akarták egy idegen mellől elvinni.

Ez is egyik szokásuk volt.

Így arra vártak, hogy elváljunk, de a Krúdy utcai nyomvesztésre nem gondoltak. Nem volt valami kellemes esti séta.

Egy másik emlékem

1951. február 21-étől voltam az Egyház alkalmazottja.

Azon a nyáron elterjedt az a hír, hogy a városokból a nemkívánatos magyarokat deportálni fogják a zsidóság deportálásának mintájára. (Érdekes játéka a sorsnak, hogy amíg a pesti zsidóság nagyrészt megúszta a deportálást, különösen 1944. október 15-éig, a nyilas hatalom átvételéig, most a hír hallatára sokan vidékről Pestre mentek. Így nekem is egyik volt fogolytársam *Sarvay Elek* volt országgyűlési képviselő és Szabolcs vármegye tisztifőügyésze e hírek hallatára feleségével felköltözött Budapestre. E *másvilágban* ott kezdték el munkájukat, és mivel a kitelepítéseket Pesten kezdték el, így *Sarvayékat* is valahová a Jászságra deportálták.)

Az biztos, hogy a híreknek volt alapja.

Nem éltünk valami kellemes napokat, hiszen számítani kellett arra, hogy ha innen is deportálnak, mi az elsők között leszünk. E hír hallatára szerettem volna családostól elhúzódni, így felmerült az a lehetőség, hogy elmegyünk *Tolcsvára*, ahol *Bencs Laciék* laktak. A részletek megbeszélése érdekében két ízben át is bicikliztem. Rögzítettük, hogy az év őszén átköltözünk, állásra is kilátásom nyílt ott a volt báró *Waldbott* féle, akkor már állami pincészetbe. Talán *Irén* néniék megijedtek, mert nyíltan ugyan nem mondták le korábbi meghívásukat, de olyan félre nem érthető nyilatkozatokat tettek, hogy azok után nem kívántunk hozzájuk menni. Jól is jártunk – Isten Kegyelmi ajándéka volt ez is – mert nemsokára őket is onnan kipiszkálták és beköltöztek Sátoraljaújhelyre. Hogy a hírekből mennyi volt az igaz, és valós, azt mind a mai napig nem tudom, de amennyire egy ilyen dologra fel lehet készülni, felkészültünk.

Kedves, jó szomszédunkhoz *Nyitrai Józsi* bácsiékhoz levittük a megmaradt ezüstöket és ott elástuk. Gondolatban összeszedtük, hogy mit viszünk magunkkal. Amely napról a hírek szóltak, tény és való, hogy néhány teherautó a Csaló közben az erdő oldalán állt. Akkor még itt az Ószőlő utca közepén is volt egy kis fűszerüzlet, valamiért kerékpáron odamentem, és amikor az *Etelköz* sarkához értem, három fura alak jött velem szemben, soha, sem azelőtt, sem azután nem láttam őket. Amikor mellém értek, az egyik megnézte karóráját, és azt mondta társainak, hogy még van egy óra hátra. Azután úgy 12 óra felé a teherautók elmentek. Többet nem hallottunk róluk, de elhallgattak a hírek is.

Ma sem tudom a pontos valóságot.

